

ÁLLAM ÉS NEMZET A BALKÁN NÉPEI KÖZT.

A nemzetiségi kérdés régibb és újabb története egyformán azt bizonyítja, hogy „klasszikus“ közjogi és államjogi fogalmainkkal semmire sem jutunk ezen a területen. A közjogi terminológia szerint az állam elemei a terület, népesség és főhatalom, a nemzet pedig: az államilag szervezett nép. Mindehhez még hozzátehetjük a nemzetállamról szóló történetpolitikai nézeteket Ranke-tól Meinecke-ig, nem hagyva természetesen ki a nyugateurópai—atlanti óceáni peremvidékek nemzeti s állami fejlődése által nyújtott tanulságokat, melyek szerint a nemzetállam azt jelenti, hogy egyetlen állam határain belül egyetlen nemzetnek, egyetlen s egynyelvű népnek kell élnie, vagyis a nemzet és állam fogalma egybeesők. Klasszikus közjogi fogalmaink és a nemzetállamról szóló nyugati

nézetek egy töről születtek. Ezek a gondolatok nagyon alkalmasak arra, hogy a nyugati nemzetek fejlődését és állami-nemzeti mivoltát megmagyarázzák, ahol a történeti alakulás egyenes és töretlen s ahol a nemzeti és állami határok nagyjából azonosak; hasonlóképpen szükségesek ezek a nézetek, hogy megérthessük a német nép vívódását egységéért, mert hiszen az egyetemes német nép nemzeti-népi határai egészen napjainkig nem voltak azonosak az állami határokkal, a német népesség messzire túlterjedt a német állam s még elébb a népiét részállamok területén.

De Kelet-Középeurópa különleges helyzetében ezek a gondolatok nem alkalmasak arra, hogy velük megérthessük a történeti fejlődést. Bár ugyanekkor már eleve el kell ismernünk, hogy a 19-ik század első harmada óta a közjogi és nemzetállami terminológia hatása ott van az összes keletközépeurópai kisebb nemzetek nemzeti törekvéseiben. Ez az a korszak, mikor a nyugat-európai politikai és társadalmi eszmék megkezdik hódító útjukat a föld körül; első s legkorábbi állomásuk Kelet-Középeurópa. A keletközépeurópai kis nemzetek fájdalommal látják visszamaradottságukat Nyugat mögött s társadalmi, szellemi és politikai tekintetben egyformán arra törekszenek, hogy beérjék Nyugat-Európát, mely mostantól lép fel egyedüli példa, mintakép gyanánt Európa s a világ nemzetei között. Ilymódon a közjogi és nemzetállami gondolatok a keletközépeurópai népek közt egyre nagyobb hatást értek el. A nemzeti eszme egyenjogúságot hirdetett az itteni népeknek; a nemzeti eszme hozta el ide a francia forradalom demokratikus eredményeit, az arisztokratikus és történeti konstrukciókkal való gyökeres szakítást. Kelet-Középeurópában az „arisztokratikus“ princípiumot a magyar államiság képviselte s a magyarországi nemzetiségi törekvések — kívülről is támogatva — ennek az arisztokratikus konstrukciónak felbontására irányultak. Eötvös József érezte ezt a tendenciát s ennek akart gátat szabni a nemzetiségi kérdéstről szóló tanításaival, melyekben — ahogy ez Eötvösről szóló könyvében egy tudós szlovák hölgy, Alzbeta Göllnerová kimutatni törekszik — a nemzetiséget mintegy elválasztotta az egyéniségtől, a személyiségtől s miközben a személynek teljes egyéni szabadságot biztosított, felállította a „politikai magyar nemzet“ fogalmát, a régi Populus Werbóczianus-nak, a Gens Hungara nemesi értelmezésének folytatását jelentő modern formulát „hogy a magyar állam egységét így biztosítsa a nemzetiségi törekvések ellenében.

Eötvös Józsefnek ugyanis jól kellett látnia, hogy csak a „politikai magyar nemzet“ nemzetiségeken felüli egysége jelenthet biztosítékot az új nemzeti törekvésekkel szemben. A magyar politikai konstrukció tovább vitte évszázadok folytonosságát, csak-hogy a nemesi-rendi állam helyére most magyar népi-nemzet államot akart, ehhez viszont kevés volt a magyar népelem, hogy kitöltse a történelmi haza határait a Kárpátokig. A Kárpátokon belül már más tendenciák is csíráztak s kívülről jött hatások táp-

lálták azokat. Eötvös József talán az egyetlen volt, aki világosan látta, hogy a különböző nemzetiségi tendenciák számára nincsen megállás; a nemzetiségi kérdés a század itt uralkodó szellemének megfelelően kezdetben nyelvi-kulturális, majd népi-demokratikus, utóbb pedig kifejezetten autonomista, majd uralmi jellegű irányba fejlődött. Tulajdonképp tehát a magyar nemzeti-népi és magyar nyelvű nemzeti állam és a nemzetiségi törekvések közt nem lehetett kompromisszum a 19-ik század nemzetállami és közjogi tanításai szerint, mert hiszen mindkettő a másik rovására teljes kizárólagosságra törekedett; a „politikai magyar nemzet“ formulája is eléggé későn érkezett... A magyarországi nemzetiségek nem is mulasztották el soha, hogy szembe ne állítsák a maguk népi-természetjogi álláspontját a magyar állami és közjogi történelmi („arisztokratikus“) állásponttal; Eötvös formulájára a „politikai magyar nemzetről“ csak tagadás lehetett a válasz a nemzetiségek részéről, mert hiszen ezeknek népi, irodalmi és anyanyelvi-politikai szándékai mögött már kitartóan ott lappangott a külön terület és a külön államiság követelése.

1848 a határ, a korjelző, mikor sírjába száll az egységes nemesi-rendi-történelmi Magyarország; nyomban utána már megjelennek a román, illetve a szerb, a szlovák külön területi igények. 1848-ban és 1861-ben a szlovákok külön koronatarományt kívánnak s a szerbek sohasem szűnnek meg visszagondolni külön vajdaságuk, illetve a határőrvidéki igazgatás korszakára. Eötvösnek válaszolván, egy különben Magyarországgal rokonszenvező szerb publicista, Popovic Milos, a Vidov Dan szerkesztője, 1865-ben azt írja, hogy első pillantásra szembetűnő a különbség a magyarországi népek népi-természetjogi álláspontja és Eötvös és a magyarok történelmi jogi folytonossági elmélete között. Mindezt pedig bele kell állítanunk azokba az összefüggésekbe, melyek a keletközép-európai rendezés felől már ekkor készen állottak. A trianoni rendezés nem új keletű; Masaryk és a kisántánt politikusai nem maguk hozták elsőnek ezt a területi s politikai átalakítást; Masaryknak az Új Európáról szóló nagyhatású munkája 1917-ből csak erős és új visszfénye a híres Danilevszkij munkájának „Oroszországról és Európáról“, ahol felvázolja azokat a „pánszláv“ megoldási lehetőségeket, melyek szerint Magyarország és környéke át lenne alakítandó. Magyarországnak nemzetiségi felosztása, a későbbi kisántánt konstrukciója és területi gyarapodása már elemi része e munkának, mely 1868-ban, alig egy évvel a magyar-osztrák kiegyezés után jelent meg, egy évben Eötvös—Deák nemzetiségi törvényével... Masaryk csak Nyugat-Európa előjelével valósította meg ezt a konstrukciót, mely bár tele van az orosz szlavofil gondolatnak demokráciaellenes megnyilatkozásaival, mégis pontosan követi a magyarországi nemzetiségi mozgalmak „demokratikus“ átrendezési követelményeit.

Magyarország politikája végig mereven kitartott a közjogi egység és a magyar nemzetállami gondolat mellett. Ellene a nem-

zetiségek részéről az volt az érv, hogy hiszen Magyarország nem nemzetállam, ahol egyik állam és nemzet határai, hanem nemzetiségi állam, ahol a határokat mindenütt az államnemzettől elűtő nemzetiségek övezik; a magyar nyelvűség, a magyar népi-nemzeti ismérv pedig folytatása a régi nemesi-rendi konstrukciónak modern köntösben. Miközben tehát a század nacionalista ideológiáját a magyarosítás nagy művét be nem fejezhetett Magyarország ellen alkalmazták, ugyanekkor viszont állandó volt a követelés a Magyarországon élő és a Magyarországot körítő népek nemzeti egysége, egyesülése iránt, még pedig ugyancsak a nemzetállami ideológia alapján. A délszláv egységmozgalmak is ezt a nemzetállami ideológiát követték s bennök is ott van részben a közjogi-államjogi elem, amennyiben bizonyos délszláv népiségű területek Magyarországgal, a magyar állammal és közjoggal voltak kapcsolatosak. A kiindulópont a délszláv egységet illető tanításoknál mégis a népi-nemzeti gondolat, amely azonban rövid úton a nyelvi-irodalmi-kulturális szférából a politikai szférákig jutott és állami integrációt követelt magának; ebbe a követelésbe pedig utóbb beleterkollottak a magyarországi vonatkozású közjogi-nemzetállami hatások is.

Állam és nemzet a Balkán félsziget népei között nem jelenthettek azonos fogalmat. Ennek oka nemcsak a török uralom volt, mely teljesen felbontotta, összezavarta a Balkán állami, nemzeti és területi viszonyait. Lényeges és igen ősi ok volt az is, hogy a Balkánt népesítő szláv népek nyelve nem állott egymástól olyan távol, hogy kiindulópontja lehetett volna valamely külön-külön alakulásnak. A szláv népek nyelvi kapcsolatai sokkal szorosabbak, mint a nyugati népekéi. A Balkánon ez különösen érezhető, hiszen szerb, bosnyák, horvát, szlovén között még a dialektális különbségek is elenyészőek. Ilymódon az állami alakulások magva sokkal inkább a félsziget változatos területi alkatában, mindennemű szeparatizmusnak igen kedvező hegyes mivoltában s ezzel a természettől adott szeparatizmussal párosult törzsi szerkezetben keresendő. Az állam itt nem szilárd, végleges és biztos fogalom, nem is egy határozott területtel kapcsolatos, hanem a szűkebb területen uralkodó törzs és urai hatóképességétől függő és attól feltételezett, ahogy e[^]ít akár a szerb, akár a bosnyák államalakulások kezdetei bizonyítják. Sőt maga az államfogalom területi változásokra is kész s e tekintetben rendkívül rugalmas valami.

Területi változás alatt itt azt értjük, hogy a balkáni szláv államfogalom nem helyhez, tájhoz, hanem inkább néphez s törzshöz kötött. A horvát állam fogalma is így toldott fel a török nyomása alatt északabbra eredeti adriai otthonából s így ült bele a régi Szlavónia helyére, míg Szlavónia fogalma kilendült helyéről és a régi magyar megyék területére, a Dráva-Száva közére települt át. Per analogiam; hasonló hatást figyelhetnénk meg a török nyomás alatt a magyar állami szuverenitás vándorlásáról a török hódoltság korában, mikor ez Budáról kilendülve Pozsonyban és a Felvidék

hosszan elnyúló nyugat-keleti hegyes karéján keresett menedéket. Csakhogy ez az analógia, melyet szláv szerzők szívesen hangoztatnak, helytelen, mivel a magyar közjogi-területi gondolat soha sem adta fel jogfolytonossági igényeit a török hódoltsági területekre, míg viszont a horvát részállamisággal, tartományi helyzettel ez történt. így tehát a török hódoltság másfél százada alatt a magyar államiság a maga jogi folytonosságával nagyobb ellenállást tanúsított, mint a szláv balkáni alakulások.

Ugyanezt látjuk a szerb államiság kérdésénél is. A történelmi szerb állam mélyen benn volt a Balkán hegyei között. A későbbi, modern Szerbia, Belgrád környéke, Sumadia erdőöve a középkorban az Árpádoktól Mohácsig magyar határőrvidék volt vegyes szláv-magyar népességgel, közvetlen magyar vezetés alatt; ez volt a régi Branicsevo végvidéke, a Macsói Bánság. De mivel a 19-ik század elején itt tört ki a törökök elleni szerb népi forradalom, illetve e forradalom itt érte el legnagyobb sikereit, nem utolsó sorban a közeli osztrák határőrvidéki, illetve a dunai oláh területtől jött orosz támogatások révén, ezért Belgrád, Sumadia, a Macsói Bánság földje lett az új szerb állam magjává; s különben is a déli szerb területekről a török nyomás századról-századra érrefelé terelte a szerb nemzeti élet súlypontját. Nem utolsó sorban az is közrehatott ebben az eltolódásban, hogy a Duna nem elválasztó vonal, hanem összekötő kapocs a 17-ik századvégre Magyarországon letelepült szerbek s az anyaországiak között. F.z a 17-ik századvégi délmagyarországi szerb település állami és közjogi szempontból különben is nagy figyelemre érdemes. Figyelmünk most nem abból a szempontból szól e területnek, hogy azok jogállását magyar közjogi szempontból annyian olyan sokat vizsgálták és vitatták. A nemzetiségi kérdés szempontjából az a szempont, ahogy például a múlt század hatvanas éveiben a nagy jogtudós és történetíró, Szalay László szolt a magyarországi szerb települések jogállásáról, bennünket most, midőn a tényekkel számolunk, kevésbé érdekelhet. Szalay László szempontjai különben is jellegzetesen magyar jogfolytonossági szempontok, melyek már a 18-ik század elejétől ott vannak a magyar országgyűléseknek a délmagyarországi szerb település elleni panaszaiban; nagyon figyelemreméltó, hogy ezeknek a településeknek az I. Lipót és Csernovics Arzén pátriárka közti megegyezés eredményeként kiadott diplomában lefektetett jogállását a magyar országgyűlések sohasem ismerték el. A magyarországi szerb telepek ügye — ahogy ezt a 17-ik század végén igen találóan kifejezték — jellegzetesen „austriaco-politicum“ s ez az ügy így lett része a magyar-osztrák vitáknak és ellentéteknek; az osztrák-magyar viták lényege e vonatkozásban a terület és a főhatalom kérdése és mikéntje volt. Tulajdonképpen szerb szempontból, belső szerb népi-nemzeti szempontból tekintve a kérdést, a délmagyarországi szerbek helyzete és a magyarországi területekre vonatkozó délszláv irredenta igények mikéntje világos következése a török korszak ál-

lapotainak. Hiszen a délmagyarországi beköltözés is a töröktől való félelem miatt történt; hasonlóképpen a török az oka — ahogy ezt Szekfü Gyula történetírása olyan világosan kimutatta (a 16- és 17-ik századról szóló kötetekben) — Dél-Magyarország régi magyar népi területei elnéptelenedésének, illetve délszláv betelepítésének. Igen paradox dolog azonban, hogy a Magyarországra és részben a Horvátországra vonatkozó szerb népi-állami igények éppen abból a korszakból valók, mikor nem is volt szerb állam és a szerb népiség szolgáskorban élt. A szerb állami és nemzeti energiák a török előtt keletre, Bizánc és abulgárok felé irányultak. Bizánc olyan szerepet játszott a balkáni szlávok politikai vágyaiban, mint Róma a középkori német császári politikában. Most, a török korszakban ez az irány bezárult s a szerb népnek egyetlen szelepe a világ felé északra nyílt. A szerbek északi — tehát magyarországi — és nyugati — tehát horvátországi — törekvéseinek nyitja a török korszak. A szerb népiség már a középkorból, Szent Száva idejéből, a 13-ik századból szorosán azonosult az ortodoxiával. Szent Száva ideje a bizánci latin császárság szomorú kora, mikor az előretörő latinitás s katolicizmus elől a görög ortodoxia részben Ázsiában, részben a Balkán hegyei közt keresett menedéket; így talált Bizánc új életet Száva révén a szerbek között. A török korban a vallás és a szerb nemzetiség azonos volt. Emellett a szerbek hamar megtanulták a törökkel való egyezkedés útjait. Renegát fiaik szívesen siettek ortodox testvéreik segítségére. Így szerezte meg a 16-ik század végén a maga kiváltságait az ipeki patriarkátus, mely a szerb népnek egyetlen vallási és politikai szerve volt. Az ipeki patriarkátus délszerbiai, illetve montenegrói székhelye a maga joghatóságát az északra és nyugatra kiterjedő — a török hódoltság vonalát követő — szerbek révén messzire, egészen Szentendréig, a Duna könyökéig, nyugatra meg Zágráb kapuiig kiterjesztette. A 19-ik század szerb irredentizmusa ebből a forrásból táplálkozik; Ipek a szerb államgondolattal vált egyenlővé. Magyar vonatkozásban is ez a helyzet, még inkább horvát vonatkozásokban. A horvátok elvéreztek a török hódítás nyomán. A menekülő, kipusztult horvát lakosság helyére ortodox szerbek és vlachok költöztek. Néha maguk az osztrák-magyar-horvát katonai hatóságok is hívták őket. Így alakult ki a horvát határőrvidék, melynek népe azonban messzire beszívárgott. A történelmi horvát területek így itatódtak át ortodox szerb elemekkel, ami annál lényegesebb kérdés volt, mivel a horvát népelem egyenlő volt a katolicizmussal.

Boszniában is ugyanezt a népi-állami válságot látjuk a török korszak eredményeként. A középkori Bosznia komor története sehol se nyújt valami biztos támaszpontot, ahol állami, nemzeti és politikai kifejeződést kereshetünk. A déli velencei és az északi magyar hatalmi törekvések között Bosznia sorsa folytonos bizonytalanság, háborúskodás. A középkori horvát déli részeknek a központi magyar főhatalom elleni törekvései mindenkoron szövetségest találtak Boszniában. A mai horvát nézetek azt tartják,

hogy miután Horvátország Szent Lászlónak és Kálmánnak meghódolt, Bosznia lett a horvát nemzeti szellem középpontja. Tagadhatatlan, hogy a délszláv egységtörekvések éppen úgy itt veszik legelső történelmi kezdeteiket, mint ahogy a bosnyák különállás úgy a szerbek, mint a katolikus magyarok, horvátok s olaszok felé a bogumil eretnekségnek államvallássá való emelkedésében is dokumentálódott. A török korszak kezdetén a történelmi bosnyák nemesség, a magyar királyokkal folytonosan harcoló bogumil urak utódai felvették a török hitet; a boszniai mohamedánok a történelmi bosnyák rétegek leszármazottai; közülük kerültek ki a török korban a magyarok legnagyobb ellenségei, a legkiválóbb török hódítók. Az ortodox szerbek mint jövevények jöttek a bosnyák földre; ma övük a relatív többség. A katolikusok, vagyis a horvátok a régi jobbágyok leszármazottai, akik szomorú sorban éltek előbb a bogumil nagyurak, utóbb a bégek uralma alatt. A boszniai mohamedánok éppen úgy a szerb-horvát nyelvet használják, mint az ország egyéb lakói.

Íme, nemzet és állam, nemzet és vallás, nemzet és anyanyelv kérdései mennyire bonyolultak a Balkán délszláv nemzetei között. A külön-külön történelmi sors és a külön-külön társadalmi rétegződés másfajtajúvá formálta az egyes rokonnépek arculatát. A Balkán délszláv népeinek külön jelleme, nemzetisége elsősorban is történelmi és szociológiai alapfeltételezettségű s e kialakulásban sokkal kevesebb szerepet játszik az anyanyelv, mint egyebütt, lévén itt az anyanyelv nem elválasztó vonal, ellenkezőleg, az egyesítő közeg. A középkori fejlődés és a török korszak a horvátokat nagyjából a magyar nemesi alkotmány példájára alakította; ezt a fejlődést csak a 19-ik század terelte másfelé, demokratikus irányokba, mikor a horvát közéletben többé már nem a régi magyar-horvát kapcsolat, hanem a nyelvi alapon kibontakozó délszláv egység szelleme uralkodott. A szerbek, akárcsak a bolgárok, a török korszakban teljesen elfelejtették régi középkori múltjukat, erősen tagozott bizánci társadalmi rendjüket s így lettek az a multtalan parasztnép, az a merkantil jellegű népesség, ahogy a legújabb fejlődésben jelentkeztek, anélkül azonban, hogy régi katonai érenyeikből s bizánci-balkáni harci módszereikből, melyekre a török korban is annyira szükségük volt, valamit feledtek volna. Ilymódon társadalom és történelmi fejlődés csak szétválasztaná a balkáni szláv népeket. A hagyományos magyar-horvát politika is ezt a történelmi és társadalmi külön hagyományt hangsúlyozta volna a horvát kérdés megoldására irányuló kísérleteiben, akkor azonban a szerbek irányából jött nyelvi egység délszláv gondolata erősebb volt, mint a történelmi múlt. A boszniai magyar politika, ahogy ezt Kállay Béni, vagy Thallóczy Lajos korszakában látjuk, kiemelte a történelmi bosnyák hagyományt s a mohamedán rétegekre támaszkodott, nem egyszer felhasználván a szerbek segítségét is, mivel a nagyhorvát megoldás, melybe Bosznia is bevonatott volna káros hatással lehetett volna a dogmaként számító dualizmus

egyensúlyára. Hasonlóképpen a horvát belpolitikában is a szerbek támogatását vette igénybe a Budapesttől függő báni kormányzat, mivel ez a történetellenes elem ellene volt a végleges horvát államjog maradéktalan érvényesítésének. A horvát államjog a teljes horvát különállást követelte, ezt pedig nem engedhette meg sem a dualizmus, sem az 1868-as kiegyezés szelleme. Ilymódon az 1848, illetve az 1868 utáni korszakban is a legnagyobb kuszáltság fogad a Balkán dolgaiban.

Ami belső szláv érdekből a bonyolult délszláv viszonylatok megoldásának kínálkozott, az a délszláv nyelvi egység gondolata volt. A 19-ik század elejétől egyre jobban elhanyaglik a régi rendi világ és véle együtt a magyar-horvát viszonylatok rendi-nemesi korszaka is.

A II. József-féle reformok ellenhatásaként a horvát rendek szorosabban akarnak csatlakozni Magyarországhoz; Magyarország viszont, melyben már ébren él a népi-anyanyelvi-nemzeti szellem, ezt az egységet a nemzeti-nyelvi magyarosítás megoldása felé tereli. Ez ellen ássák ki a horvát rendek, egyelőre csak tartományi külön helyzetük féltésében, a régi horvát közjogi különállás és a kizárólagos magyar-horvát perszonális unió gondolatát. A szláv egység gondolata demokratikus gondolat; ekkor kezdődik a régi horvát rendiség bomlása s az új horvát demokratikus paraszti-kispolgári társadalom kialakulása, amelyre nemcsak a közeli osztrák társadalom hat erősen, hanem még erősebben hatnak a horvát-szerb testvériesülés hirdetői s az egységes délszláv népiesség hitvallói.

Hogyan omolhatott össze 1790-től rövid negyven-ötven év alatt évszázadok közjogi építménye? Mert hiszen nyilvánvaló, hogy a magyar-horvát közjogi kapcsolatnak nem 1848, vagy 1918 adta meg a halálos döfést, hanem a délszláv nemzetegység. A horvát folyamat igen hasonlít ahhoz, amit osztrák-cseh vonatkozásban tapasztalunk. A II. József-féle központosítás ellenhatásaként feltámad a régi cseh haza gondolata, majd meg a haza gondolatának dajkálása közben a cseh intellektuális réteg hamar felfedezi, hogy e haza népe és múltja egészen más, mint a környező osztrák-német népiesség. Így tehát kézenfekvő, hogy a kor szelleme jegyében s a történelmi, legősibb múlt értelmében új közösség után kell néznie; így jut el a cseh tudat a szláv közösség gondolatához. Hasonlóképp a horvátok is a magyar-horvát nemesi-rendi közösség bomlásakor megtalálják a szláv szolidaritás gondolatát. Ezt a szláv szolidaritást északról, Pestről hozza nekik nagy nemzeti ébresztőjük, Gáj Lajos. Gáj át van itatva a cseh-szlovák közösség lángoló hirdetőjének. Kollár Jánosnak tanításaival a szláv kölcsönösségről; Kollár Jánostól megtanulta azt is, hogy a kisebb szláv nemzetek saját érdekükben jobban teszik, ha a nagyobb testvérekhez csatlakoznak. Így akarja egyesíteni Kollár is szlovák népét a csehekkel; Gáj Lajos így egyesíti a szerb táji hatásokkal átszőtt

egységes délszláv irodalmi nyelv révén a horvátokat, szlovéneket és szerbeket a 19-ik századi romantika tanításai szellemében.

Ahogy a magyar közjog, a magyar nemzetállam ellen a nemzetiségek részéről a nemzeti-anyanyelvi kérdést vetették szembe, úgy vált az anyanyelv egysége és irodalmi fokra emelése a délszláv egység megvalósítójává, anélkül azonban, hogy a társadalmi és történelmi különbségeket szerbek és horvátok között feledtette volna. A 19-ik század második fele tele van a szerbek és horvátok belső villongásaival; a horvátok állandóan aggódnak a szerbeknek Horvátországban való előretörése miatt s a báni politikát is azzal vádolják, hogy kedvez a szerbeknek a külön horvát államjogi törekvések ellenében. Ugyanakkor a báni politika nem ismeri fel a szerb nemzetegységi törekvések veszedemeit, ahogy Kállay Béni is csak később ismerte fel ezek boszniai jelentőségét; Tisza István pedig még 1918 végén is méltányolta volna a szerb-horvát koalíciót, melynek akkora szerepe volt Stárcevic-ék jogpártja ellenében a báni politikában; Rauch Levin, majd Khuen-Héderváry politikai öröksége merev dogmatizmussal nehezedett Tisza szemléletére, amint az egész 1867-es magyar politikában magyar délvidéki s horvát vonatkozásban egyaránt félreismerhetetlen bizonyos rokonszenv a szerbek irányában. A dualizmus korának magyar politikája vonakodott a horvát kérdésnek szubdualisztikus megoldásától. Holott akár Bajza Józsefnek tudományos munkásságából, akár Tisza István 1918-as horvátországi és boszniai útjának tanulságaiból (1. Nádasdy Béla és Sarkotic vezérezredes feljegyzéseit) világosan látható, hogy a magyar-osztrák-német érdek az lett volna, hogy a horvát törekvéseknek a háromgy királyság területén, illetve Boszniában szabadkéz adatik; ez esetben hatástalan lett volna akár a szerb értelmezésű délszláv nyelvi-nemzeti egység, melyet Kollártól, Safariktól, Gájtól örökölték a szerbek és horvátok, akár pedig a nyugati hatalmakra támaszkodó szerb előretörés. Az 1918-as összeomlás, a délszláv nyelvi egység szerb értelmezése szerint oldotta meg a Balkán kérdéseit s hogy ez a megoldás állam, nemzet, hagyomány s külön politikai szellem értelmében nem lehetett végleges, azt igazolják az 1941-es délszláv összeomlás tanulságai.

A délszláv egység 1918 utáni vajúdásai azt bizonyítják, hogy a kizárólag nyelvi megoldás, a nyelvi közösségen alapuló politikai egység nem jelenthet végleges megnyugvást délszláv és balkáni viszonylatokban. A külön állami és népi létnek ezen a területen mások az ismérvei, mint Európa egyéb tájain. Itt a nyelvi közelség nem elegendő politikai hatóerő. Nemcsak a szerb-horvát kérdésre vonatkozik ez, hanem ugyanez áll más vonatkozásokban a szerb-bolgár-macedón problémára is. Vájjon hol a nyelvi határ a szerbek és bolgárok között? Ha a bolgár-szláv nyelvnek kétségtelenül vannak olyan jellegzetességei, melyek élesen megkülönböztetik a többi szláv nyelvektől s jelesül a közeli szerbtől, Macedónia területén¹, azon a területen, mely valaha a középkori bolgár nagy-

hatalomnak része volt, ezek a különbségek elmosódnak, összefolynak, nem is említve, hogy a macedon-bolgár népi-nemzeti érzés ébredt fel a legkésőbbben s a szerb állami és egyházi befolyásnak — éppen a nyelvi rokonság révén és által — bőven volt ideje, hogy a maga javára alakítsa ezt a még öntudatlan és jellegtelen szláv népiséget. A Balkánon tehát a nyelvi ismérv nem egyedül mérvadó állam és nemzet dolgaiban. Ha Nyugaton és Középeurópában a nemzet ismérve nagyrészt a nyelv, ha a nyelv a nemzeti összetartozás és műveltség legnagyobb közösségképző ereje, balkáni-délszláv vonatkozásban ez az elv meg nem állhat. Talán nem alaptalanul állította egy történetpolitikai írásában ifj. gróf Andrássy Gyula, hogy megfigyelései szerint a délszláv probléma politikai mozgatóereje nem is annyira a nemzeti egység utáni törekvés, hanem sokkal inkább a függetlenségi vágy; mert amint megvan a délszlávok között a vélt vagy óhajtott függetlenség, a régi törzsi-táji különbségek rögtön felélednek s a délszlávok évezredes történelmi szeparatizmusa újra érvényesül, ahogy az idegen nyomás elvonult fejük felől. A szerb népnek szinte legősibb ága, a középkori szerb tradíciók fenntartója, Montenegró kicsiny fejedelemsége volt; egészen 1918-ig ez a fejedelemség, bár erélyes szerb-szláv politikát folytatott, sohasem akart tudni a szerb állammal való egyesülésről; olyan erős volt táji és törzsi szeparatizmusa, mely 1941 hatásaira és olasz ösztönzésekre újra feléledt. A horvát nacionalizmus sem jár többé az illír-mozgalom útján. Gáj Lajos illír-mozgalma a horvát helyesírást a cseh példára reformálta és a horvát irodalmi nyelvet a szerbhez hozta közelebb, azokat a dalmáciai dialektusokat vévén alapul — mert hiszen a dalmata-horvát tájnyelv a szerb-tájnyelvel igen közeli rokon, csak a latin-katolikus kultúrhatás ad neki külön színt, — melyek leginkább munkálhatták a szerb-horvát közeledést. A szerb-horvátnak nevezett irodalmi nyelv már megszületésekor ellenhatást keltett maguk közt a szerbek között; a szerb irodalom és nyelv nagy reformátora, Karadzics St. Vük ellensége volt s végig kitarott a külön szerb jelleg mellett. A délszláv gondolatot a szerbek és horvátok másként értelmezték. A szerbek nagyszerb államot akartak már a 70-es évektől; Szerbia legnagyobb sérelme volt, hogy nem egyesülhetett a Monarchia által okkupált Boszniával. A horvátok viszont maguk akarták a szerbek feje fölött, saját vezetésük alatt megvalósítani a délszláv gondolatot. Strossmayer püspök a szerbek unitálásán dolgozott s miközben Bécs és Budapest felé nagy délszlávnak tetszett, nagyhorvát terveit ellenszenv kísérte munkáját a szerbek között, akik mindig ellene voltak a horvát vezetésnek. A horvát jogpárt 1878-tól 1918-ig Horvátországnak igényelte Bosznia-Hercegovinát, mint régi külön horvát történelmi-népi területet, viszont a szerbek a maguk relatív többségére hivatkoztak s szerbnek tartották a két tartományt. így lehetne folytatnunk az államra és nemzetre vonatkozó belső délszláv problémák felsorolását.

A mai horvát nemzeti gondolkozás azt tartja, hogy az 1840-es évek illírizmusa feláldozta a horvát nemzeti egyéniségét e szerbek javára. S bár a horvát nemzeti irodalom megtartotta Gáj Lajos és Stanko Vráz szerb-horvát irodalmi nyelvét — nem utolsósorban azért is, mert ennek segítségével jobban közeledhetett Bosznia és Dalmácia népe felé, — a külön horvát politikai gondolat egészen másként fejlődött, mint a szerb. Ha 1848-ban végleg el is szakadtak a régi magyar-horvát rendi kötelékek, a horvát nemzeti egyéniség annál élesebben kidomborodott. Úgy hogy ez az erős nemzeti egyéniség képesnek hitte magát, hogy az 1900-as évekből, Ferenc Ferdinánd korszakában a horvát vezetés alatt álló nyugati délszláv-katolikus államblokk követelményét mint a Monarchia óhajtott harmadik tagállamát szerepeltesse. Ugyancsak ezek a trialisztikus-nagyhorvát tervek hatottak közre akkor, mikor 1914 után Szerbia megszállásakor bizonyos osztrák-horvát katonai körök — melyekben a ma szereplő Kvatemik tábornoknak is érdekes szerepe volt — azzal a gondolattal lépjenek fel, hogy Szerbia horvát uralom alatt annektáltassék s ilyen módon lépjen be a Monarchia kötelékébe, vagyis a horvát-délszláv gondolat kiterjessze uralmát a szerbek fölé s az egész délszláv terv a Habsburgok jogára alatt valósíttassék meg. 1918 után ennek ellenkezője történt. De a trialisztikus-nagyhorvát tervek emléke tovább él; nyomaik ott vannak a mai horvát államalakulás jelenségeiben.

Ä külön horvát történelmi, kulturális, politikai fejlődés is azt igazolja, hogy a Balkánon nem a nyelv az egyedüli döntő tényezője az államalkotásnak. Sokkal inkább politikai tényező itt a tradíció. A balkáni néprajz nagy tudósa, a prágai német egyetem tanára, legutóbb a belgrádi német Balkán-Intézet vezetője, Gerhard Gesemann, nem ok nélkül hangoztatja a hagyomány óriási fontosságát a Balkán népei között. A hagyomány, a történelmi-népi örökség óriási lelőhelye, konzerválója a Balkán ma is, az industrializált, hagyományait vesztett Európa peremén. Itt a régi törzsi és történelmi emlékek tovább élnek, mint egybűtt. A latin s a bizánci kutúrkör éppen olyan élesen elválasztja a népeket egymástól, mint a vallás és főképp a külön-külön történelmi nevelés. A történelmi hagyomány külön ereje nyilatkozott a horvát függetlenségi és szeparatista törekvésekben is, melyeknek 1941 tavaszának jelenségei annyira kedveztek.

Gogolák Lajos dr.